

İnsan Kaynakları Yönetimi Araştırmaları İçin Sosyal Teorinin Sunduğu Olanaklar: Norbert Elias ve “Uygarlık Süreci”¹

Fuat MAN²

ORCID ID: 0000-0002-7135-8320

DOI: 10.54752/ct.1517543

Öz: Norbert Elias, tarihin kuş bakışı ile bakıldığında bir yöne doğru eğilimli olduğunu düşünür. Elias, Batı toplumları bağlamında bu yönelime “Uygarlık Süreci” demektedir. Bu bağlamda, Orta Çağ’dan 19. yüzyıla kadar saray toplumu çevresinde adabı muâşeret davranışlarındaki değişime odaklanmakta ve çok basitçe davranışların gitgide incelendiğini ortaya koymaktadır. Elias, ‘magnum opus’u olan *Uygarlık Süreci*’nde bu değişimin dinamiklerini ortaya koymaya çalışır. Bu analizi hem sosyolojik hem de psikolojik temellere dayanarak yapar, nitekim bu her iki disiplinin önemi kitabın alt başlığında da vurgulanır. Elias her ne kadar kuramını makro bir bağlamda ortaya koysa da onun kavramları örgüt araştırmaları ve insan yönetimi araştırmaları için de başvurulabilecek kavramlar niteliğindedir.

Elias, kuramsal çerçevesinin temelini bazı merkezileşme eğilimleri ile artan kesişimsellikleri koyar. Buna göre ulus devletlerin oluşumu ile sonuçlanan vergi tekelisi ile şiddet kullanma tekelisi bir yandan; doğal ekonominin yerini alan para ekonomisinin üzerinde durduğu işlevsel bölünmenin artması ve dolayısıyla da karşılıklı bağımlılıklarla çıkarların artması ise diğer yandan uygarlık sürecinin gelişimini beslemiştir.

Bu çalışmada Elias’ın bu kuramı ile İKY tarihindeki bazı gelişmelerin okunabileceği gösterilmeye çalışılacaktır. Özellikle Bruce E.

¹ Bu metin daha önce başka bir yerde yayınlanmamış; 14 Ekim 2023 tarihinde Kayseri Üniversitesi’nde düzenlenen 1. Uluslararası İnsan Kaynakları Yönetimi Kongresi’nde aynı başlıkla sözlü olarak sunulmuş ve kongre bildiriler kitabında sadece kısa özeti yayınlanmıştır.

² Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi İKY Bölümü
fuatman@gmail.com

MAN, F., (2024) “İnsan Kaynakları Yönetimi Araştırmaları İçin Sosyal Teorinin Sunduğu Olanaklar: Norbert Elias ve ‘Uygarlık Süreci’”, Çalışma ve Toplum, C.3, S.82. s. 827-850

Makale Geliş Tarihi: 13.04.2024 - Makale Kabul Tarihi: 18.06.2024

Kaufman'nın İKY tarihini açıklamak üzere başvurduğu değişkenler setinde yer alan devlet regülasyonları, Elias'ın kuramındaki merkezileşme eğilimlerinden birisi olarak yeniden okumaya tabi tutulacaktır. Böylece İKY tarihinin erken evrelerinde, bir meta olarak görülen insanın, uygarlık sürecinin bir yansıması olarak günümüzde ana akım İKY'de bir değere dönüşmüş olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İKY tarihi, Norbert Elias, Uygarlık Süreci, figürasyon, kibarlaşma

Opportunities Offered by Social Theory for Human Resources Management Research: Norbert Elias and “The Civilizing Process”

Abstract: Norbert Elias believes that when viewed from a broad perspective, history tends to have a certain direction. In the context of Western societies, Elias refers to this tendency as the "Civilizing Process." In this context, he focuses on the changes in etiquette and social behaviours within the court society from the Middle Ages to the 19th century, demonstrating that behaviours gradually became more refined. In his magnum opus, “The Civilizing Process,” Elias attempts to elucidate the dynamics of this transformation. He conducts this analysis based on both sociological and psychological foundations, and the significance of these two disciplines is emphasized in the subtitle of the book. Although Elias presents his theory in a macro context, his concepts can be applied to organizational studies and research in human management.

Elias identifies certain centralization tendencies and increasing intersections as fundamental elements in his theoretical framework. According to him, on one hand, the monopoly on the use of violence associated with the formation of nation-states through taxation has led to centralization, while on the other hand, the functional division highlighted by the transition from a natural economy to a monetary economy and the consequent increase in interdependencies have nourished the development of the civilizing process.

In this study, I will attempt to demonstrate how Elias's theory can be applied to interpret certain developments in the history of HRM. Specifically, I will reexamine state regulations, which are one of the variables in Bruce E. Kaufman's set of variables used to explain the history of HRM, as one of the centralization tendencies in Elias's theory. Thus, I will endeavor to show that in the early stages of HRM history, where humans were viewed as commodities, they have now become a value in mainstream HRM as a reflection of the civilizing process.

Key Words: History of HRM, Norbert Elias, Civilizing Process, figuration

Giriş

Pandemi döneminin başlarında Türkiye’de bir haber kanalında canlı yayın esnasında duyulan bir ses, sosyal medyada günlerce çeşitli esprilerin konusu yapılmıştı. Bunun sebebi, söz konusu sesin bir “gaz çıkartma” sesi olduğu imasıydı (Haberler.Com, 2020; OdaTv, 2021). Benzer bir olay ABD’de yayınlanan bir talk-show programında yaşanmış ve takipçiler tarafından tartışma malzemesi yapılmıştır. Programa katılan aktris Whoopi Goldberg’den bir ses çıkar, aktris tebessüm ederek “bu gazdı” der. Bunun üzerinde program takipçileri arasında yoğun bir tartışma olur, kimisi bunun “yellenme” olduğunu düşünerek olayı kınarken kimisi de bunun bir “geçirme” olduğunu ifade ederek ilk ihtimalin “utancını” hafifletmeye çalışır. Aslında günümüzde “geçirme” davranışı da kamusal uzamda tasvip edilen bir davranış değildir ancak “yellenme” davranışı karşısında görel olarak kabul edilebilir bir konuma sahiptir. Meseleye salt biyolojik bakıldığında her iki davranışın da insan vücudunun doğal işlevleri olduğunu söylemek zor değildir. Ancak insan, boş bir uzamda bulunmaz ve dolayısıyla doğal bir varlık olmaktan uzaktır. İnsan tarihsel ve kültürel bir varlıktır. Bunun anlamı, davranışların veya nesnelere salt davranış ve nesne olmadıkları, bunların çeşitli anlamlarla bezeli olduğudur.

Biyolojik anlamda doğal olarak nitelendirilebilecek davranışlar veya durumlar, kültürel uzamda çeşitli anlamlarla yorumlanırlar. Bu anlamlar ise durağan değildir, değişkendir. Nitekim belirli bir toplum bağlamında düşünüldüğünde tarihin belirli bir döneminde “normal” olarak kabul edilen bazı davranışların uzun bir süreç sonunda gizlenmesi, bastırılması gereken davranışlara dönüştüğünü görürüz. Nitekim yukarıdaki “gaz çıkartma” imaları, birkaç yüz yıl önce bazı toplumlarda oldukça olağan, sıradan, doğal davranışlar olarak görülmekteydi. Bu ve buna benzer vücut sızıntıları ile ilgili örnekler Norbert Elias’ın *Mozart* biyografisinde rahatlıkla görülebilir: “Mozart’ın annesinin bedenine ve küçük bir osuruk diyetine yapılan göndermeler günümüzün kanonu açısından çok kırıcı olabilirdi” (Elias, 2016a, p. 142). Ancak devamında Elias, bunun bir tabuya karşı çıkışı içermediğinin belli olduğunu söyler. Bazı sözleri ve davranışları kamuoyunun gözlerinden gizleme zorunluluğu, günümüz toplumuna kıyasla daha azdı, bu da söz konusu dönem bağlamında bazı duygu ve davranışların bastırılmasının daha az olduğu anlamına gelmektedir.

Bu girizgahtan nereye varmış olduk? Norbert Elias, sosyal teori geleneği içinde yaygın bir biçimde yer alan “yapı- fail”, “toplum-birey”, “zihin-beden” vb. ikililiklere ve durağanlığa işaret eden sosyal yapı gibi kavramlara mesafeli bir sosyologdur (Elias, 2021; Hughes, 2008; Layder, 2005). O, daha çok sosyalleşme, uygarlaşma, sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, kibarlaşma gibi süreçlere işaret eden kavramları kullanmayı tercih eder. Yukarıdaki örnekler özellikle onun

davranış kurallarının kibarlaşması olarak gördüğü bir sürece işaret etmektedir. Elias, çok babaca belirli toplumlarda tarihin uzun sekansları göz önüne alındığında davranışlara dair normların değişimine ve bu değişimin dinamiklerine işaret etmektedir. Takip eden bölümlerde ne tür davranışların ve dinamiklerin söz konusu olduğu açıklanacaktır.

Elias'ın uygarlık süreci kabaca insan aktörlerin kaba, hayvani, yontulmamış davranışlarının bastırılması, kamusal gözden gizlenmesini ima eder (Press, 2022, p. 92). Uygarlık sürecini bu bağlamda ele alacaksa, örneğin Foucault'nın bahsettiği cezalandırma pratiğindeki dönüşümü (Foucault, 2001), eğitimde öğretmen-öğrenci ilişkilerindeki şiddeti dışlayan dönüşümü ve çalışma hayatında işçilerin hak sahibi öznelerle dönüşümünü de açıklayabilen bir çerçeveye sahibiz demektir. Bu çerçeve aynı zamanda örgüt ve davranış araştırmaları için de kullanışlı kavramlar sunmaktadır (Newton & Smith, 2002; Stokvis, 2022; Vergara, 2022). Dolayısıyla hem çalışma sosyolojisi hem endüstri ilişkileri hem insan kaynakları hem örgüt araştırmaları hem de tüm bunları dikeyleşmesine kesen bir alan olarak davranış araştırmaları için Elias kavramları potansiyel araştırma gündemlerinde kullanılabilir kavramlar konumundadır.

Aşağıda kısaca Norbert Elias'ın çok önemli bazı kavramları ele alınacak daha sonra da bu kavramsal set ile insan kaynakları yönetimi (İKY) tarihini okuma denemesi üzerine bir tartışma yürütülecektir. Ancak ondan önce metnin mimarisi ile ilgili okuyucu metni okurken oluşacak bazı sorulara aynı zamanda yanıt da olacak bazı kısa notlar sunmak yerinde olacaktır. Bu makale Türkçe okuyucu için Norbert Elias'ın temel kavramlarına bir giriş mahiyetindedir. Elias'ın külliyatı toplu eserler başlığı ile on sekiz cilt olarak University College Dublin yayınları arasında 2006-2014 yılları arasında yayınlanmıştır (Norbert Elias Foundation, 2024). Toplu eserlerin tarihi oldukça yeni olsa da Elias'ın *magnum opus*'unun Almanca baskısı 1939 yılındadır. Elias 1990 yılında vefat ettiğinde sosyal bilimler dünyasında oldukça etkili bir karakter konumundaydı. Ancak Elias'ın Türkçe olarak yayınlanan ilk kitabı, ölümünden on yıl sonra 2000 yılında olmuştur (Elias, 2000), aynı yıl onun yukarıda zikredilen temel eseri de Türkçe'de yayınlandı. O tarihten günümüze Elias'ın başka bazı metinleri de yayınlandı (Elias, 2016a, 2023a, 2023b). Bazı akademik dergilerin özel sayıları (örneğin Toplum ve Bilim no. 84) ve bazı araştırmacıların metinleri (Bilgin, 2023; Kınlı, 2018; Özgören Kınlı, 2020; Sadıkoğlu, 2023) dışında Elias'ın dünya sosyal bilimler camiasında oluşturduğu etki, Türkiye'de çok sınırlı olmuştur. Halbuki Elias literatürü incelendiğinde onun kavramlarının sosyal bilimlerin çok farklı disiplinlerinden çalışmalara teorik bir zemin sağlamış olduğunu görüyoruz.

Bu çalışmada Elias'ın anahtar kavramları ile bir çalışma ilişkileri veya insan kaynakları yönetimi tarihi okuması yapmanın verimli akademik girizgahlara gebe olduğunu göstermeye ve bunu bir "giriş" şeklinde yapmaya çalışıyorum. Metnin çok özet bir biçimde sunulan ampirik kısmı, Elias kavramları kullanılarak birden çok çalışmaya konu olabilecek durumdadır. Örneğin işçi-işveren ilişkilerindeki

şiddet ve nezaket derecesinin incelenmesi; bunun hukuki metinlerdeki karşılığı veya hem ulusal hem de uluslararası aktörlerin bu ilişkileri nasıl etkilediği başlı başına incelenebilecek konulardandır. Ancak bu çalışmada çok daha kuş bakışı bir Elias çerçevesi sunulmuştur.

Öte yandan çalışmanın başlığı ile ilgili bir açıklama yapmak gerekebilir. İnsan kaynakları yönetimi (İKY) kavramının ne olduğu, tıpkı birçok sosyal bilim kavramında olduğu gibi, tartışmalıdır. Bu kavramın yaygın bir biçimde çağrıştırdığı şey, personel departmanları ve bu departmanların yaptığı işlerdir. Ancak eğer bu kavramı akademik bir alan olarak ele alacaksak o zaman kavramın sınırları epey genişlemektedir. Literatürde bu kavramın çalışma ilişkileri, endüstri ilişkileri, genel anlamda yönetim vb. kavram setlerinin ima ettiği anlamları barındıracak şekilde de kullanılabilirliğini gösteren geniş bir literatür bulunmaktadır (Budd, 2018; Dulebohn, Ferris, & Stodd, 1995; Ferris, Barnum, Rosen, Holleran, & Dulebohn, 1995; Jacoby, 2003; Bruce E Kaufman, 1995, 2014; Burce E Kaufman, 2004, 2007, 2008, 2014). Dolayısıyla insan kaynakları yönetimini etiketi, bu çalışmada da bu geniş manasıyla kullanılmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Uygarlık Süreci

Günümüzde artık bir klasik mertebesine ulaşmış olan *Uygarlık Süreci*'nde Elias, geç orta çağdan ondokuzuncu yüzyıla kadarki sürede toplumda güç dengelerindeki değişim ile Batı Avrupa'daki seküler üst sınıflar arasında kişisel yatınlıklardaki (*habitus*) -veya kültürel kişilik makyajı- değişim arasındaki uzun vadeli bağlantıların izini sürmüştür. Her ne kadar onun çalışması Avrupa tarihine dayanmaktaysa da uygarlık süreci teorisi, iktidar, davranış ve habitustaki değişimlere işaret etmekte ve bu haliyle ilgili kuramın başka yerlerde ve dönemlerde de işlediği gösterilebilir (Kilminster, 2007, p. 72). “Uygarlık süreci” kavramı Elias’ın elinde her şeyden önce Avrupa insanının daha “uygar” (Latince kökeni *civilitas* olan kelime, 16. yüzyılda diğer Avrupa dillerinde de benzer kavramların kullanılmasına yol açmıştır -Elias, 2023b, p. 135-: Fransızca *civilite*, İngilizcede *civility*, İtalyancada *civilita*, Almandada *Zivilität*) hale geldiği, tam anlamıyla öz kontrollü sosyal davranış sergileyen biri haline geldiği, uzun bir tarihsel sekansa işaret eden teknik bir kavramdır. Aynı zamanda bu süreç tamamlanmamıştır, devam etmektedir (Kilminster, 2007, p. 73). “Bu hareket kesinlikle doğrusal bir hareket değildir; ama değişik yüzyıllardan bize ulaşan sesler birlikte dinlendiğinde, bütün iniş çıkışlarına ve dönemeçlerine rağmen hareketin belirli bir ‘eğilim’ gösterdiği ve belirli bir yöne sahip olduğu görülür” (Elias, 2023c, p. 193).

Elias’ın da sıklıkla gönderme yaptığı Sigmund Freud uygarlığı, hem doğa güçlerinin kontrol edilmesi hem de insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi anlamında kullanır (Freud, 1927, pp. 4–5, 2009, p. 48). Bu çerçevede uygarlık, insanın “doğal” halinden uzaklaşması veya doğal halinin bastırılması anlamına

gelir.³ Doğasına uygun bir kişilik aradığını söyleyen Eckermann’a Goethe’nin verdiği yanıt şudur: “Sizin bu doğallık eğiliminiz, hiç de insanlar arasındaki ilişkileri arttırıcı değil. Eğer bütün doğal eğilimlerimizi aşma isteği duymayacaksak, eğitim ne işimize yarardı?” (Elias, 2023c, p. 106). Freud, uygarlık sürecinin ilk evreleri için gerçekleşen bastırmalardan birisine örnek olarak ensest yaşağını verir (Freud, 2009, p. 61). Bahsedilen bastırmalar veya doğal halin sınırlandırılması düzeni kurar. Freud düzeni şöyle tanımlıyor (Freud, 2009, p. 52): “bir kez kurulduktan sonra insanın bir şeyi ne zaman, nerede, nasıl yapması gerektiğini belirleyen ve böylece benzer durumlarda tereddüt ve kararsızlığı engelleyen bir tür tekrarlama takıntısıdır.” Bu bağlamda yetişkinlik de bir tür kişisel uygarlık sürecidir. Çünkü çocuk ilk evrelerde “doğal” noktasına yakinken, bulunduğu toplumun uygarlık seviyesine uygun bir sosyalleşmeyle söz konusu doğallık bastırılır, böylece toplumun uzun bir süreçte geçirmiş olduğu safhaları kendi kısa tarihinde tekrar yaşar (Elias, 2023c, pp. 63–64). Bunun anlamı, uygarlaşmış bir toplumda yetişkinler ile çocuklar arasındaki mesafenin fazla olduğudur (Elias, 2023c, p. 244).

Norbert Elias, sıradan “uygar” bir kişinin çağımızdaki davranışlarını, sonradan edinmiş olduğunu ifade eder (Elias, 2023c, p. 61). Bu sonradan edinilen davranış hem uzun tarihsel kesitte toplumların davranış normlarındaki değişimi hem de bir insan ömrü süresince sosyalleşme sürecinde öğrenilen davranışları ima eder. Elias, çalışmasında bu her iki yöne de vurgu yapar ama uygarlık süreci temelde davranışların uzun tarihsel değişimleri ile ilgilidir (Ekinci, 2022, pp. 61–101). Elias, çalışmasının ilk baskısından yaklaşık otuz yıl sonra, 1968 yılında yazmış olduğu giriş bölümünde, 20. yüzyılın ortalarında sosyolojiye hâkim olan Parsonsçu yapısalcılığın statikliğini eleştirir. Çünkü Parsons’un yaklaşımı toplumu statik durumlara işaret eden kavramlarla ele almaktadır. Yani sanki kendiliğinden mevcut olan durumlar söz konusudur (Elias, 2023c, p. 16). Aynı şekilde 19. Yüzyılın kurucu babalarının “ereksel” denebilecek ilerlemeci tarih görüşlerini de eleştirir. Sosyolojideki bu düşüncel gelişimi bir sarkaç hareketine benzeten Elias, uzun süreli toplumsal gelişim modellerini Heraklitçi yaklaşımlar olarak; atalet ve değişmezlik içindeki toplum modellerini ise Elatçı⁴ bir yaklaşım olarak adlandırır (Elias, 2023c, pp. 15–25). Kendisi hem durağanlığı hem de erekselliği dışlayan bir süreç fikriyle uygarlaşmayı ele alır.

“Uygarlaşmak, nazik ve iyi huylu olmak, başkalarına karşı düşünceli olmak; alışkanlıklarda temiz ve düzgün olmak, hijyenik olmak; insani ve nazik ve kibar, ölçülü ve öz-kontrollü ve soğukkanlı olmak; istisnai koşullarda başkalarına karşı şiddet kullanımında gönülsüz olmak

³ Kelimenin hem Batı dillerindeki (civilitas bir anlamıyla şehre işaret eder) hem de Arapçadaki kökeni (medine) şehre ve şehirleşmeye gönderme yapar. Şehirli olmak bir anlamda öz kontrollü olmayı, davranışları düzenlemeyi, sınırlandırmayı gerektirir.

⁴ Elatçılar, havaya atılan bir okun hareketinin, artarda sıralanmış bir takım atalet durumundan oluştuğunu iddia ederler (Elias, 2023c: 24).

demektir. ... Her şeyden öte uygar olmak, düzenli, iyi organize edilmiş, tam olarak tahmin edilebilir ve hesap edilebilir bir toplumda başkalarıyla birlikte yaşamak demektir” (Mennell’den aktaran Kilminster, 2007, p. 72).

Elias, uygarlaşmayı ne “iyi” ne de “kötü” bir şey olarak ele alır, uygarlaşma Elias’ın külliyatında sadece sosyolojik bir olgudur (Elias, 2023c, p. 68). Elias’ın temel görüşü şu şekilde özetlenebilir: “Rahatsızlık eşiği, kademeli olarak yükselmiştir. İnsanların on üçüncü yüzyılda yemek masasında az rahatsızlık duyarak veya hiç rahatsızlık duymadan yaptıkları, on dokuzuncu yüzyılda epeyce küçük düşmeye neden olacaktır. Hoş karşılanmayan şeyin, zaman içinde giderek artan bir şekilde ‘toplumsal yaşamın sahnelerinin arkasında itilmesi’ olasıdır” (Ritzer, 2013, p. 514).⁵ Elias’ın *Uygarlık Süreci*’nin 1. Cildinde gösterdiği bir çok örnekten birisi

⁵ Bu bağlamda bir kadının kaç yaşından itibaren romantik bir ilişkiye konu edilebileceği hususunu düşünmek yerinde olacaktır. *Devlet Ana* romanının bir yerinde Osman’ın ikinci eş olarak aldığı Bal Sultan’ın yaşı ile ilgili bir diyalog bulunur (Tahir, 2007) (a). Öte yandan yaşa işaret eden çok sayıda türkü saymak mümkündür (b, c, d).

a) “- Kaç yaşında Bal Hatun? Duyduğum doğrusya, on altı on yediymiş.

-O kadar...

-Baban?

-Otuz üç otuz dört...

-Doğru mu? Demek yaşı kadar fark var arada... Sinirli sinirli güldü. Sevebilir mi hiç? Osman Bey on altısında evlenseydi, onun kadar kızı olurdu. Babası yaşında demek... Hayır, sevemez. Hiç sevemez.”

Not: Bu diyalog metnin asıl iddiası ile çelişir görünmesine rağmen öyle değildir. Diyalog Orhan ile kur yaptığı Lotüs Hanım arasında geçmektedir. Romanda kendisi de epey genç olan Lotüs Hanım dışında bu yaş farkı sorun edilmez. Nitekim zaten Bal Sultan babasından istenmektedir. Diyalogun ilerleyen kısımlarında Orhan, Lotüs Hanım’ın dert ettiği bu meselenin önemsizliği şu şekilde vurgular: “Yaşlı demek... Koca Osman Bey... Ağzında arslanları alıp gelen yiğit... Türkmen’de erkeğin yaşı yıla ölçülmez, yiğitliğiyle ölçülür. Bizde sakat makat olmayan erkeğin delikanlılığı kırkında başlar. Hele babam gibi güçlü, yiğit, yakışıklı oldu mu, yüz yaşına varsa delikanlılığı komaz elinden... İspatı: Ertuğrul dedem, doksanı aşmıştı, delikanlı gitti bu dünyadan.”

b)“Dadalı hile yoktur işimde

Yiğit olan yiğit görür düşünde

At dördünde güzel on beş yaşında

Severim kıratı bir de güzeli”

c)“Birinin evleri kaya başında

Birinin evleri alnım düşünde

Biri yeni deymiş 15 yaşında

Biri Şemsi, biri Kamer, ill'Elif’

d)“Bir oda yaptırdım pınar başında

Bir yarım var on üç on dört yaşında

Ne durursun çapkın çapkın karşımda

Haydi güzelim gel beri”

masada parçalanın etin süreç ilerledikçe artık “sahne arkası”na alınmasıyla ilgilidir (Elias, 2023c, p. 220): “Hayvanın bütün ya da büyük parçalar halinde sofraya getirilerek parçalanması, ölü hayvan görmekten duyulan huzursuzluk sınırının yakınlaşması, parçalama işinin sahne arkasına, uzmanlaşmış dış alana aktarılması.”

Norbert Elias’ın *Uygarlık Süreci*, ilk kez 1939 yılında Almanca olarak yayınlanır. Eser temelde dört ana bölüm ve iki ciltten müteşekkildir. Elias, ilk ciltte kültür ve uygarlıkla ilgili bazı açıklamalardan sonra uzun uzadıya saray çevrelerinde, sofrada davranışları, doğal ihtiyaçlar, sümkürme, tükürme ve yatak odasındaki davranışların kabaca Erasmus zamanından 19. Yüzyıla kadarki dönem boyunca ne tür değişimlere uğradığını detaylı örneklerle gösterir. Temel malzemesi ise ilgili dönemin davranış kodlarını anlatan adabı muâşeret kitaplarıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Elias bu ilk ciltte olağan ve normal olarak değer gören bazı davranışların zamanla nasıl da uygarın karşısı olan “barbar” kategorisine girdiğini göstermektedir. Başka bir deyişle Elias (Elias, 2023c, p. 141), günümüzde artık barbar olarak nitelendirilen bir duygulanım durumundan, uygarlaşmış ve inceltmiş bir utanma ve davranma standardına geçilmiş olduğunu ifade eder. Elias, *Uygarlık Süreci*’nin ilk cildinin sonlarında özellikle saldırganlık duygusundaki dönüşüme odaklanır (Elias, 2023c, pp. 307–324). Burada uygarlaşmış toplumlarda kavga isteğinin bastırılmış sınırlandırılmış olduğunu anlatır. Kavgayı her türlü şiddet formu şeklinde geniş bir manada anlamak yerinde olacaktır. Böylece uygar toplumda eylemden seyre doğru bir kayış anlamında göz bir zevk aracı haline gelir.

Elias (Elias, 2023c, p. 143), incelemesinin bir sürece odaklandığını sıklıkla vurgular. Her ne kadar *Uygarlık Süreci*’ndeki incelemesine Erasmus’ın 16. yüzyıldaki bir davranış kitabından (1530, *Çocukta Geleneklerin Nazikleşmesi Üzerine*) başlasa da sürecin kendisinin bir başlangıcının bulunmadığını ifade eder:

“Sofradaki davranış biçimleri ne bir doğa eseri ne de bir ‘doğal’ sıkılma duygusunun ürünüdür. Ne kaşık ne çatal ne de peçete, herhangi bir teknik araç gibi, günün birinde bir kişi tarafından belirli amaçla, net bir kullanım kılavuzuyla birlikte bulunmuştur; bunlar yüzyıllar süren sosyal ilişkiler ve kullanım süreci içinde zamanla bugünkü işlevlerini ve biçimlerini kazanmışlardır” (Elias, 2023c, p. 203).

Elias, elbette bu uzun dönemin sadece bir fotoğrafını vermekle yetinmez ve çalışmasının ikinci cildinde bu değişimin dinamiklerini veya sebeplerini ortaya koyar. Aşağıdaki kısaca bu uzun tarihsel aralıkta görülen dönüşümün Elias’a göre nedenleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Elias, *Uygarlık Süreci*’nin ikinci cildinde, ilk ciltte sözünü ettiği bütün o davranış ve duygu değişimlerini açıklayacak teorik bir çerçeve ortaya koymaya çalışır. Elias açıklamasını çok özet bir biçimde temelde mutlakiyetçiliğın oluşumuna veya merkezileşmiş ulus devletlerin meydana gelmesine, para ekonomisinin gelişimine ve artan iş bölümü ile toplum içindeki farklılaşmaların artması ve bu farklılıklar arasındaki ilişkilerin gelişmesine dayandırır.

Elias'ın incelediği Avrupa toplumunun Orta Çağ'ında feodal bir yapı hüküm sürüyordu. Bu yapıyı oluşturan bazı dinamikler vardı: Bunlardan birisi, savaşçıların ve memurların toprakla donatılması zorunluluğuydu. Bu durum barış zamanlarında toprak kazanımlarının olmaması nedeniyle merkezi iktidarın zayıflamasına yol açmaktaydı. Bu dinamiği besleyen bir husus aynı bir ekonomik ilişkiler ağının bulunmasıydı. Böyle bir ekonomide belirli bir toprak parçası ihtiyaçları karşılıyorsa (ayrıca ulaşım ağı da gelişmemiş olduğundan) başka bölgelerle karşılıklı bağımlılık gelişmemiş oluyor ve ayrıca söz konusu toprakla ödüllendirilenlerin belli bir süre sonra bağımsız hareketlerine yol açıyordu. Özetle doğal ekonominin hüküm sürmesi, savaşçılara toprak verilmesi, düşük işbölümü ve sınırlı irtibat bu dönemin toplumunun bazı belirgin dinamiklerini oluşturmaktaydı (Elias, 2021). Para ekonomisinin gelişmesi, uzak bölgeler arasındaki ilişkilerin artmasını ima eder. Eklemlenme ve bağımlılıkların artması ise uygarlaşma denen değişimle yakından ilişkilidir. Toprak ürünleri daha fazla ticaretin döngüsüne dahil oldukça, çalışmayan üst tabaklar, çalışan alt tabakalara daha fazla bağımlı hale gelirler, bu alt tabaklar da o ölçüde toplumsal güç elde ederler (Elias, 2021, pp. 71-72;82-83).

Elias, toprağın kralların tasarruf erkinden savaşçıların tasarruf erkine geçişi nihai sınırına ulaşınca feodalizmin parçalanmasının da başladığını ve bu noktadan itibaren karşı bir merkezileşme için itici dinamiklerin oluştuğunu ifade eder (Elias, 2021, p. 98). Elias, merkezileşmenin insan ilişkilerindeki değişim üzerindeki etkilerini şu şekilde vurguluyor (Elias, 2021, pp. 125–126):

“Hareket insanın gözünün önüne geliyor: Önce kaleye karşı kale vardır, sonra teritoryuma karşı teritoryum, sonra devlete karşı devlet; *günümüzde de tarihin ufku*nda, çok daha büyük ölçekte bölgelerin ve insan kütlelerinin entegrasyonu yönündeki ilk belirtiler ve mücadeleler belirlemek. Artmaya devam eden eklemlenmeyle birlikte giderek daha da büyük bir ölçekteki entegrasyon birimlerinin istikrarlı bir egemenlik aygıtının altında toplanabileceğini ve kendi içinde pasifize edilebileceğini, bu birimlerin de silahlarını aynı ölçekteki başka beşeri eklemlenmelere karşı çevirmesi gerekeceğini tahmin edebiliriz; ta ki yeni bir eklemlenmenin oluşmasıyla, uzaklıkların daha da azalmasıyla bunlar da birleşene ve dünya toplumu barışa kavuşana kadar. Bu henüz yüzyıllar ya da binyıllar sürebilir, ama ne olursa olsun, entegrasyon ve egemenlik birimlerinin gittikçe daha geniş ölçü birimleri oluşturacak şekilde büyümesi aynı zamanda daima toplumun yapısındaki, insan ilişkilerinin kendisindeki yapısal değişikliklerinin bir ifadesidir de” (vurgular eklenmiştir).

Yukarıdaki alıntı, bölgesel entegrasyonların ulusal regülasyonlarla ülke-içi düzenlemeleri etkilemesi açısından önem arz etmektedir. Bu husus ise örneğin çalışma hayatındaki bazı hakların tanımlanması ve bu açıdan küresel bir benzerlik eğilimini yerleştirmesi nedeniyle dikkate değerdir. Aşağıda bu noktaya tekrar değinilecektir.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta, karşılıklı ilişkilerdeki artışın davranışlar üzerindeki etkisidir. Elias, bu hususu, çift değerlilik, çıkar ikililiği veya çıkar parçalılığı şeklindeki kavramlarla ifade etmektedir. Buna göre karşılıklı bağımlılıklar ağı ne kadar zenginse veya karmaşıkça bu çıkar ikililikleri de kendilerini o denli güçlü bir biçimde gösterirler. Burada tüm taraflar (insanlar, gruplar, zümreler, sınıflar, takımlar vs.) şu ya da bu şekilde hem birbirlerine muhtaçtırlar hem de potansiyel çıkar karşıtları, rakip veya düşmandırlar (Elias, 2021, pp. 226–227). Elias, bu hususu futbol takımları arasındaki ve içindeki gerilimli ilişkilerle de örneklendirir (Elias, 2009b). Karşılıklı çıkar ve ilişkilerin artması, saf düşmanlığı ender hale getirir. Muhataba yönelik düşmanca her eylem şu veya bu şekilde eylemi gerçekleştirenin sosyal varoluşunu tehdit eder. Ayrıca bu her iki tarafın oluşturduğu işlev bölümü eylem zincirini de aksatabilir (Elias, 2021, p. 225).

Elias, çalışmasının sonlarında bir teori taslağı sunar. Bu bölüm aynı zamanda bir özet niteliğindedir ve denebilir ki bu hacimli eserin en yoğun ve kullanışlı bölümüdür. Burada uygarlık sürecinin tekil bireylerin planlı eylemleri ile ortaya çıkan bir şey olmadığını ısrarla vurgular ancak bu süreç aynı zamanda karmaşa içindeki bir değişim de değildir. Bu süreç ne akılcıdır ne de akıl dışıdır (Elias, 2021, p. 299).

“Böylece, çok kişinin ortak bir planından değil, çok sayıdaki insanın planlanmamış bir şekilde birlikte ve karşı karşıya oluşlarından doğarak artan işlev bölümü, gittikçe daha büyük beşerî alanların devletler biçiminde entegrasyonu ve pek çok başka tarihsel-toplumsal süreçler meydana gelir. (...) Uygarlaşma süreci hakkındaki bu incelemenin pragmatik çabalardan ayrıldığı nokta, öncelikle, nelerin olması gerektiğine ilişkin tüm arzu ve talepleri geri plana atarak, var olanın geçmişte ne olup şimdi ne olduğunu, hangi şekilde ve hangi nedenlerden dolayı o zamanki ve şimdiki halde olduğunu saptamaya çalışmasıdır” (Elias, 2021, pp. 302–304).

Tüm bu anlatının farklılaşma ve karşılıklı ilişkiler etrafında döndüğü fark edilecektir. İş bölümü geliştikçe, farklılaşma artacaktır, bu da karşılıklı bağımlı olunan ve dolayısıyla ilişkide olunan insan sayısının sürekli artması anlamına gelir. “Tekil eylemin toplumsal işlevini yerine getirebilmesi için gittikçe daha fazla insanın davranışı birbirine uyarlanmak, eylemler dokusu gittikçe daha hassas ve sıkı bir şekilde örgütlenmek zorundadır. Tekil kişi, davranışını gittikçe daha fazla farklılaşmış, gittikçe daha düzgün ve istikrarlı düzenlemeye zorlanır” (Elias, 2021, p. 305). Elias, tekil kişinin az farklılaşmış bir toplum içindeki davranışı ile fazla farklılaşmış bir toplum içindeki davranışı arasındaki farkı, çok alıntılanan her iki toplumdaki yol ve caddeler örneği ile verir. İlk toplumda yollar tehlike kaynağıdır ve kişi her an tetikte olmalıdır; ikincisinde yollarda çok daha yoğun bir trafik vardır ancak tehlike daha azdır. Burada kişinin sürekli bir öz denetimle hareket etmesi beklenir (Elias, 2021, pp. 306–307). Çünkü orta çağ olağanüstü huzursuz bir

dönemdi. Şiddet gündelik bir olaydı, kavgalar oldukça ateşliydi, savaş kaide barış istisnaydı (Elias, 2023b, p. 22).

Bu öz denetimi sürekli kılan dinamik, gücün merkezleşmiş olması ve şiddet tekelinin de bu merkeze geçmiş olmasıdır. Şiddet tekeli olan toplumlarda birey bir yandan ani saldırılara karşı korunurken öte yandan kendi duygu kabarmalarını da bastırmaya zorlanmıştır (Elias, 2021, pp. 308–309). Öyleyse uygarlaşma sürecini açıklarken, işlev bölümünün gelişmesi, vergi tekelinin oluşması ve karşılıklı bağımlılıkların artışının yanı sıra şiddet tekelinin oluşmasını vurgulamak gerekecektir. Tüm bu dinamikler, uzun yüzyıllar boyunca tabakalar arası karşıtlıkların azalmasına yol açacaktır. Tüm bu işlev bölümleri ve kontakların artışının temel özellikte olduğu genel habitus, yoğun duygulara ve güdülere daha fazla teslim olan alt tabakaları duygu ve davranış bakımından üst tabakalara yaklaştırır (Elias, 2021, p. 328).

Buradan incelenin üstte başladığı ima edilmektedir. Nitekim duyguların bastırılması ve kontrol edilmesi öncelikle sarayda başlar. Elias, sarayı bir tür borsaya benzetir. Kişi her tavrına, eylemine dikkat etmelidir aksi taktirde saraydaki kur değeri çok hızlı bir biçimde düşebilir. Elias'ın La Bruyere'den aktardığı alıntı (Elias, 2021, pp. 354–355): “Saray yaşamını tanıyan bir adam jestlerine, gözlerine ve yüz ifadesine ustalıkla hâkim olur; derindir, içini görmek mümkün değildir; adilikleri gizler, düşmanlarına gülümser, keyifsizliklerine hakim olur, tutkularını saklar, yüreğini inkar eder, duygularının aksine hareket eder.” Benzer bir durumu Montesquieu da *İran Mektupları*'nda anlatır. Bu mektupların birisinde baş harem ağası, bu borsanın ne kadar oynak olduğunu vurgulamaktadır: “Kaç kez tekdir edilerek yatmış, gözden düşmüş olarak uyanmışım! (Montesquieu, 2023, p. 14). Tüm bu bastırmalar ve değişimler sonucunda insanın insan hakkındaki imgesini de zenginleştirir, onu anlık duygulardan arındırır (Elias, 2021, p. 356).

Elias'ın yukarıda ana hatları çizilen teorik taslağında karşılıklı kesişimselliğin merkezi bir yerde durduğu görülmektedir. Bu özellik, aynı zamanda onun temel kavram setinde kilit bir yer tutan figürasyon kavramıyla ilgilidir. Aşağıda onun bu ilişkisellik ile ilgili kavramları kısaca açıklanacaktır.

Figürasyon

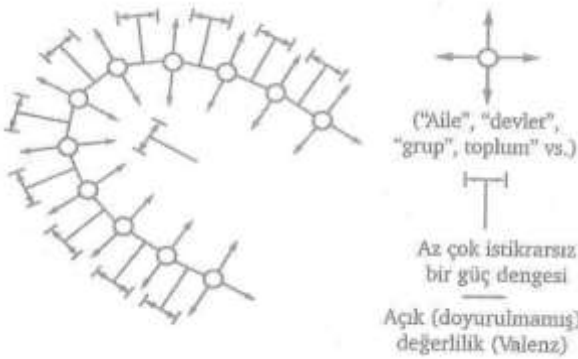
İnsan toplumları, doğa bilimlerinin odaklandığı mekanizmalardan daha karmaşıktır, dolayısıyla onların kalıplarını ödünç almak, onlarda örtük olarak bulunan özcülüğün güçlendirilmesine yol açacaktır. Sabit bir “sıfır başlangıç noktası” arayışı, toplumsal fenomenlerin prosedürel karakterini bulanıklaştırır (Elias, 2021, p. 361). Toplumsal gerçekliğin doğallaştırılmasına katkıda bulunan bir diğer husus ise dilin şeyleştirici yapısından kaynaklanır. “Dil ve düşünce araçlarımız büyük ölçüde öyle kalıplaşmıştır ki, kendi dışımızdaki her şeyi ‘nesne’, bunun da ötesinde genelde olduğu şekliyle hareketsiz nesne olarak değerlendiririz” (Elias, 2016b, pp. 12;23-25). Konuşma dilinde, genelde süreçleri ve ilişkileri izole eden bir kavramsallaştırma yoluna başvurulur. Böylece süreçlerin ve ilişkilerin iki temel özelliği olan sürekli hareket ve karşılıklı bağımlılık unsurları bulanıklaşır (Elias,

2000, p. 29). Örneğin “rüzgar esiyor” dendiğinde, sanki esmeden ayrı bir rüzgar da olabirmiş gibi. Böyle bir konuşma alışkanlığı bizi, birey ve toplum dediğimizde de sanki birbirinden yalıtık nesnelermiş gibi onları ele almaya yönlendiriyor. Böylece sanki birey toplumsuz, toplum da bireysiz var olabirmiş gibi birey ve toplumu birbirinden ayrı ele alıyoruz⁶. Böylece süreçler, statik koşullara indirgenmekte ve birey ve toplum ise ayrı varlıklar olarak ele alınmaktadır (Gabriel, 2019; Quintaneiro, 2004).

Elias, böylece *Uygurluk Süreci*'ne sonradan yazmış olduğu girişte de vurguladığı hem ondokuzuncu yüzyıl kurucu metinlerindeki özcülüğün ve metodolojik bireyciliğin hem de yirminci yüzyıl ortalarında ana akım haline gelen yapısal-işlevselcilğin kısıtlarının sosyal hayatın bir süreç olarak ele alınmasıyla aşılabileceğini göstermeye çalışmıştır. Bu amaçla da ne izole bir birey fikrinden ne de bireyi saran bir dışsal yapı olarak toplum fikrinden yol çıkmak bir çıkış sağlayacaktır. Bunun yerine, birey ve toplum arasındaki bağlantılara odaklanmak gerekecektir.

Elias, bu durumu *Sosyoloji Nedir?* adlı çalışmasında görselleştirmiştir. Söz konusu görselleştirmede insanların “birbirlerine yönelmiş, muhtaç ve karşılıklı olarak bağımlı oldukları” gösterilmektedir (Elias, 2016b, p. 15). Bu, Elias terminolojisindeki kilit kavramlardan birisi olan figürasyonun anlamıdır aynı zamanda (bkz. Şekil 1).

Şekil 1: Karşılıklı Bağlılık İçinde Olan Bireyler Figürasyonu

Kaynak: (Elias, 2016b)

Elias, sosyalleşme ile bireyselleşmenin aynı sürecin farklı isimleri olduğunu ifade etmektedir. Ne tekil birey toplumsuz tahayyül edilebilir ve var olabilir ne de toplum bireylerin basit bir toplamıdır. Elias, figürasyon kavramının bu ve buna

⁶ Krş. Çalışan ve örgüt, örgüt ve toplum dediğimizde de benzer bir izolasyon yapmış oluruz.

benzer ikilemlerden uzaklaştırma potansiyeli olduğunu belirtmektedir. Ona göre bireyler başkalarıyla birlikte belirli figürasyonlarda yer alırlar. Hem bireyler hem de figürasyonlar değişebilirler ancak birey ve figürasyon birbirine dolanmış olsa da her ikisindeki değişim düzeyi ve biçimi farklı olur. Hem bireylerin hem de figürasyonların diğeri karşısında görel bir özerkliği bulunur (Elias, 2009a, pp. 1–3). Elias, dilin oluşturduğu kısıtı figürasyonu dansa benzeterek vurgular: “Genel olarak bir danstan söz edilebilir, ancak hiç kimse bireylerin dışında ya da sadece soyutlama olarak var olan bir danstan söz edemez” (Elias, 2023c, p. 59).

Elias, figürasyonun ne anlama geldiğini netleştirmek üzere oyun örneğini kullanır. Oyun analojisi, karşılıklı bağımlılığı gösteren kullanışlı bir örnektir. Çünkü bir oyunu oyun yapan şey, taraflardan bazıları zayıf rakipler olsa da onların tamamen de güçsüz olmamalarıdır. Bunun anlamı, her oyunda oyuncuların şu veya bu ölçüde diğeri oyuncular üzerinde bir kontrole sahip olduklarıdır (Hughes, 2008, p. 175). Bir masa etrafında kart oyunu oynamak üzere toplanan dört kişi, sadece dört tekil birey anlamına gelmez. Çünkü artık bu dört kişinin eylemleri, karşılıklı bağımlılık içerisinde. Bazen karşılıklı rakiplerin oluşturduğu bir güç mücadelesi de bir figürasyon oluşturabilir. Bir futbol maçı, buna örnektir (Elias, 2009b). Bu bağlamda güç kavramı da bir ilişki kavramına dönüşmüş olur. Figürasyonlar arasında sabit olmayan, sürekli değişen güç dengesi hareketi, figürasyonların temel özellikleri arasında yer alır (Elias, 2016b). Başka bir deyişle Elias gücü, katılımcıların her zaman diğeri üzerinde kontrol sahibi olduğu bir karşılıklı bağımlılıklar oyunu anlamında ilişki bir şey olarak görür (Newton & Smith, 2002, p. xi). Elias, figürasyon kavramının hem küçük grupları hem de milyonlarca kişinin oluşturduğu toplumlara ilişkin olarak da düşünülebileceğini ifade eder, buradaki kilit özellik tekil bireylerin sayısı ne kadar olursa olsun bazen doğrudan bazen de dolaylı bir biçimde karşılıklı bir bağımlılık ilişkisinin bulunmasının gerekliliğidir (Elias, 2016b). Karşılıklı bağımlılıklar, figürasyonların temel bağlantı noktalarını oluşturur ve dolayısıyla figürasyon kavramı, zaman içinde sürekli değişen insan ilişkileri ağlarındaki değişen kalıplara, düzenliliklere, değişim yönlerine, eğilimlere ve karşı eğilimlere dikkat çeker. Böylece kavram, izole bir soyutlama olarak birey; veya birey veya devlet tarafından tutulan veya deneyimlenen faillik kavramlarının kavramsal indirgemecilik içeren yanıltıcı kavramsallaştırmalar olduğunu ima eder (Dunning & Hughes, 2013, pp. 52–53; Özgören Kınıt, 2020).

Kısacası, Elias figürasyon kavramını toplum ve birey kavramlarının birbirlerinden yalıtık kavramlar olmadıklarına, ne soyut (Weber’in “ideal tipi”ne gönderme) ne de bireyin dışındaki bir gerçeklik (Durkheim’in sosyal olgularına gönderme) olduklarına (Elias, 2009a) işaret ederek karşılıklı bağımlılıkların değişen bağlantı noktaları anlamında kullanmıştır (Hughes, 2008, p. 177). Ancak figürasyon sadece tekil bireylerin karşılıklı ilişkileri veya bağımlılıkları şeklinde anlaşılmalıdır. Kavram, gruplar, sosyal formasyonlar veya sınıflar arası ilişkileri de ima eder. Hatta başka bir düzeyde analiz yapmayı mümkün kılan devletler de birbirleriyle olan bağlantıları ile figürasyonlar kurarlar (Elias, 2009c, p. 40).

Tekil Birey Kavrayışları: Homo Clausus ve Homines Aparti

Elias, Batı düşünce geleneğinde yaygın olan tekil birey imajını eleştirir. Bu imaj, bireyi dışarıya kapalı, dışarıda olan her şeyden bağımsız bir tür küçük dünya olarak tasvir eder. Bu tekil insan kendisi dışındaki dünya hakkındaki malumata kendi çabasıyla erişir, başkasından öğrenmeye de ihtiyacı yoktur (İslam felsefesinde de benzer bir yaklaşım mevcuttur, bkz. *Hay Bin Yakazan*, İbn Sina & İbn Tufeyl, 2019). Bu tekil insan imajında diğer bütün insanlar da birer kendi başına tekil insan (*homo clausus*) olarak görülür. “Onun bütün özü, varlığı, kendisi de aynı şekilde, diğer insanlar da dahil, dışarıdaki bütün şeylerden, içsel olarak mevcut görünmez bir duvarla ayrılmıştır” (Elias, 2023c, p. 45). Elias bu yaklaşımı ve türevlerini (*homo philosophicus*, *homo economicus*, *homo psychologicus*, *homo historicus*, *homo sociologicus*) sorunlu bulur ve gerek Descartes olsun gerekse de Weber ya da Parsons ve diğer sosyologlar olsun, hepsinin tekil insan imajının bu aynı tezgahta dokunduğunu ifade eder (Elias, 2023c, p. 45).

Bu yaklaşım, çok önemli bir ikililik veya çıkmaz üretir: Toplumun ötesindeki asıl var olan insan imajı ile bireyin dışında var olan bir toplum imgesi. Elias, bu her iki ucun kendi başlarına kavranmalarının yetersizliğini göstermeye çalışır. Dolayısıyla figürasyon kavramını *homo clausus* kavramının barındırdığı çıkmazı aşmanın bir yolu olarak kavramak gerekecektir. Elias, bu kapalı kişilik kavrayışının karşısına açık kişilik dediği insan imajını koyar: “Bu ‘açık kişilik’, diğer insanlara göre az ya da çok özerktir, ancak asla mutlak ve topyekûn özerk değildir; gerçekte yaşamı boyunca diğer insanlara yöneliktir, onlara ihtiyaç duyar ve onlara bağımlıdır. İnsanların birbirlerine duydukları ihtiyaçların oluşturduğu örgü, karşılıklı bağımlılıkları onları birbirine bağlar” (Elias, 2023c, p. 58). Elias, buradan da figürasyon kavramına ulaşır.

Elias, süreçlere odaklanılması gerektiğini düşündüğü için, eş anlamlı olmasa da yapı, toplum ve sistem gibi kavramlara bir alternatif olarak figürasyon kavramını geliştirmiştir. Bu kavram da *homines aparti* insan görüşü ile yakından ilgilidir. Elias’ın bu kavramı (*homines aparti*) insanın ancak çoğulluklarla (*pluralities*) ile anlaşılabileceğini ima eder. Buna göre insan, izole tekil bir birey değildir, tersine başka diğer “bireylerle”, “gruplarla”, “örgütlerle” veya “sosyal kurumlarla” mütemadiyen “etkileşime giren” bir varlıktır (Dunning & Hughes, 2013, p. 52). Bu kavramı, *homo clausus* görüşüne karşı durmak üzere kullanmıştır (Arnason, 2022, p. 193; Newton & Smith, 2002, p. xii). *Homines aparti* kavramı, kişilerin kapalı kutu olmadıklarını ve karşılıklı bağlantılarla birbirlerine bağlı oldukları ifade etmekte (Salumets, 2001, p. 9) ve dolayısıyla figürasyona işaret etmektedir. Bu kavramı, figürasyonla birlikte kullandığımızda gerek tekil bireyin toplumdaki yerini gerekse analiz birimini genişletip örneğin örgütler düzeyine veya uluslar düzeyine çıkarttığımızda bireylerin, örgütlerin ve ulusların diğer aktörlerle ilişkileri, kesişimsellikleri ve karşılıklı bağımlılıkları çerçevesinde ele alınması gerektiğini ima etmektedir. Öyleyse Elias’ın kavramlarını kullanan bir araştırma, gerek örgütsel

analizlerde gerekse çalışma ilişkileri veya insan kaynakları yönetimi ile ilgili analizlerde mümkün olduğunca “kapalı” aktör varsayımlarından uzak duracak ve söz konusu aktörleri figürasyonlarla birlikte ele alacaktır.

İKY Tarihi ve “Uygarlık Süreci”

Buraya kadar oldukça kuramsal düzeyde ele aldığımız çerçeveyi insan kaynakları yönetimi (İKY) tarihini okumada nasıl kullanabiliriz? Bu soruyu cevaplayabilmek için her şeyden önce insan kaynakları yönetimi ile neyi kastettiğimizi açıklamamız gerekir. Bu noktada karmaşık bir tanımlar silsilesi sunma niyetinde değilim. İKY literatürü, bize genel geçer bir İKY tanımlamasının olmadığını gösteriyor (Armstrong, 2009; Ferris et al., 1995; Burce E Kaufman, 2004). Burada İKY’yi geniş manada, yani genel olarak insan yönetimi anlamında kullanacağım (Budd, 2004; Burce E Kaufman, 2004). Böylece İKY deyince hem modern ticari kuruluşların insan gücünü kendi örgütsel amaçlarıyla hizalamalarını hem de tarih boyunca belirli amaçları gerçekleştirmek üzere insan kaynağının kullanılmasını ima edeceğim.

Eğer İKY ile belirli bir amaç doğrultusundan insan kaynağının kullanılması ve yönlendirilmesini anlayacaksak, ilk İKY uygulamalarının son derece kaba, barbar veya şiddet içerikli olduğunu söylemek zor olmayacaktır. Bu konuda ilk akla gelen kölelik kurumu olacaktır. Bilindiği gibi ilk merkezi imparatorluklar veya daha küçük ölçekli kent devletleri çok uzun süre köle emeği kullanarak emek gücünü karşılamışlardır. Antik Yunan ve Roma dünyası bu bağlamda bilinen örnekler olarak ele alınabilir (Croix, 2014). Ancak kölelik kurumu sadece Yunan ve Roma dünyasına özgü kalmamıştır, tüm dünyada yaygın bir biçimde insan gücüne büyük ölçüde ihtiyaç duyulduğunda bu kuruma başvurulmuştur. Yeni Dünya’nın keşfi kapitalizmin gelişimiyle bu kurum bambaşka bir evreye girmiştir. Modern dünyada ortaya çıkmakta ve kurumsallaşmakta olan ekonomik düzen nasıl ki ticarete konu metallerin sayısını arttırdıysa köleliği de bu listeye eklemiştir, kölelik artık ticareti yapılan bir kurum haline gelmiştir. Dolayısıyla bir insan olarak değil de bir meta olarak görülen köleler de insana yaraşır muameleler değil daha zorbalık, şiddet ve barbarlık içeren muameleler görmüşlerdir (Douglass, 2009; Northup, 2021; Rediker, 2012; Stowe, 2022; Williams, 2014; Zilfi, 2012).

Ancak çalışanlara veya işgücüne karşı kaba veya zorba davranışlar, kölelere yönelik davranışlarla sınırlı kalmamıştır. Sanayi Devrimi’nden sonra ortaya çıkan ve genişleyen işçi sınıfı veya ücretli kesimin çalışma hayatı, biraz abartarak söyleyecek olursak köleliğin bir tür yeni versiyonuydu denebilir. Elbette bu kesim “özgür bir emek” türünü ifade ediyordu ancak işyerlerinde çok sınırlı haklarla istihdam ilişkisine dahil olmaktaydı. Dönemin hâkim doktrini olan isteğe dayalı çalışma (*employment at will*), istihdam ilişkisinin taraflarını özgür irade sahibi “denk taraflar” sayıyor (Budd, 2004) ve kimsenin bir köle gibi çalışmaya zorlanmadığını varsayıyordu. Ancak koşullar, ücretliler için çalışmaktan başka bir seçenek

bırakmıyor ve bu durum ise onları işvereni karşısında pazarlıktan veya müzakerelerden yoksun bırakıyordu. Sonuçta her ne kadar kâğıt üzerinde denk tarafların bir ilişkisi şeklinde zuhur etse de istihdam ilişkisi bu dönem, işverenlerin tek taraflı keyfi tutumlarıyla sürdürülen bir ilişki biçimindeydi.

Bahsedilen dönemde işçi sınıfının bu zor, katı, “barbar” koşullarını nakleden geniş bir literatür bulunuyor. Bu literatür çalışmanın hayatta kalmanın yegâne yolu olduğunu, ücretlerin genellikle “doğal ücret” seviyesinin altında bulunduğunu nakletmektedir. Böylece işçi sınıfının yeniden üretimi, ancak hane halkının eli iş tutan tüm mensuplarının çalışmasıyla mümkün olabilmıştır. 19. ve 20. yüzyılın hem edebi eserlerinde hem akademik çalışmalarında hem de gözlem notlarından bunu biliyoruz. Örneğin bazı biyografik ve otobiyografik eserler (Carr, 2017; Hunt, 2018; Orwell, 2015) Marx ve Engels’in eserleri (Marx, 2011; Marx & Engels, 2018), tanıklıklara dayalı notlar (Engels, 2013; Orwell, 2016) ve çok sayıda roman (Dickens, 2016; Sinclair, 2016, 2021; Tressell, 2006; Zola, 2016a, 2016b) ilk akla gelebilecek metinler olacaktır. Bahsedilen dönemde işçi, basitçe piyasadan tedarik edilebilen bir meta mertebesinde görülmekte ve zaten piyasada bol olan bir “kaynak” için de yatırım yapmak, bazı maliyetlere katlanmak anlamsız kabul ediliyordu.

Ancak zamanı hızlıca ileri alacak olursak, örneğin esnekleşme ve güvencesizlik özellikleri ile sanayi sonrası döneme benzetilen veya bu dönemle karşılaştırılan (Kalleberg, 2009; Reza, 2021; Standing, 2017, 2021; Telek, 2020) günümüz çalışma ilişkileri dünyasında bile bahsedilen benzerlik ancak bazı yönlerden kurulabilmektedir. Günümüzde ulusal ve uluslararası düzeyde geliştirilen kurum ve düzenlemeler hem tekil örgütleri hem de ülkeleri, Sanayi Devrimi sonrası dönemin keyfiliklerini ve “barbarlıklarını” sergilemekten belirli bir ölçüde alıkoyabilmektedir. 21. yüzyılda çalışanlar, 2. Dünya Savaşı sonrası elde ettikleri birçok konumu veya mevziyi kaybetmiş durumdadır. Ancak buradaki okumayı Elias’ın kuramı ile yaptığımızda, uygarlık sürecinin ima ettiği bastırmalar ve sınırlandırmaları görmek mümkündür. Üstelik Elias’ın, söz konusu süreci, kesintisiz tek yönlü bir süreç olarak ele almadığını ve içinde kısa ters hareketleri de barındıran uzun yönelimli eğilimler şeklinde kavradığını düşündüğümüzde, çalışma ilişkilerinin bu perspektifle tartışmaya açılabilirliğini söyleyebiliriz. Bu tartışma, çağımızın güvencesizliklerini ve “akışkanlıklarını” (Bauman, 2001, 2004, 2013a, 2013b) reddetmek anlamına gelmez, sadece çalışanlara yönelik tutum ve eğilimlerin, 19. Yüzyıl ve sonrasında keyfiliklerden uzaklaştırılması veya keyfi tutumların gizlenmesi ve bastırılması anlamına gelir.

Çalışma ilişkilerinde ima edilen bu uygarlık sürecini Elias’ın çerçevesi bağlamında ele aldığımızda iki kavramın belirgin bir biçimde kullanılabileceğini söylemek mümkündür. Bunlardan birisi, figürasyon kavramıdır. Yukarıda da kısaca ifade edildiği üzere figürasyon kavramı, aktörleri kendi içine kapalı izole ajanlar olarak değil de başkalarıyla oluşturdukları ilişki ağları içinde ele alır. Spor sosyolojisi ile de ilgilendiği için Elias birçok yerde oyun benzetmesi ile bu kavramı açıklamaya

çalışır. Karşılıklı her ilişki yeni güç dinamikleri anlamına geldiği için aynı zamanda tarafların da her figürasyon için yeni pozisyonlar almalarını gerektirir. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen Sanayi Devrimi sonrası koşullarda işçiler kendi güçsüz pozisyonlarını, örgütlenerek güçlendirmeye çalışmışlardır (Thompson, 1966, 1993). Figürasyonları oluşturan noktalar sabit ve değişmez aktörler olmadığı için her bir değişim, söz konusu ilişkiyi de değiştirmektedir. Dolayısıyla örneğin sendikaların ortaya çıkması ile işçi-işveren ilişkilerinin niteliği de değişmiş ve çalışanlar, daha pazarlık edebilir bir konum elde etmişlerdir.

Bu süreci destekleyen bir başka gelişme, uluslararası sistemdeki bazı merkezi kurumların oluşumu ve bu kurumların küresel çapta bir yakınsama meydana getirmesidir. Bu bağlamda birçok kurumdan söz edilebilir ancak konumuz itibarıyla Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) değinmekle yetinelim. 1. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Versay Barış Antlaşması ile kurulan ILO, çalışma ilişkilerinden kaynaklanan hususlarda, sosyal adaleti hedefleyerek tüm dünya ülkeler arasında benzer uygulamalar yerleştirmeyi amaçlamıştır. Kurumun eko-politik kritiğini yapmak bu çalışmanın amacı değildir. Ancak ILO önemli bir merkezileşmeyi veya düzenleme yapma anlamında “tekelleşme”yi sembolize etmekte ve söz konusu düzenlemeler ise tüm üye ülkelerin çalışma ilişkilerine etki etmektedir. Elbette ILO'da alınan kararlar anlık olarak tüm dünyada bir değişim meydana getirmiyor ancak uzun vadede bir yakınsamaya yol açıyor (Dereli, 2019). Uluslararası sistemin kendisi de bir figürasyon örneği olduğu için oradaki aktörler (ülkeler) de buldukları koşullara göre pozisyonlar almakta ve figürasyondaki gerilim içinde yerini almaktadırlar. Dolayısıyla ILO-benzeri kuruluşlar, ülke içi düzenlemelere etki etmekte ve bu düzenlemeler ise daha mikro aktörlerin oluşturduğu figürasyonlar üzerinde etkide bulunmaktadır. Bu bağlamda gerek uluslararası düzenlemeler gerekse bundan da etkilenen iç regülasyonlar, çalışma ilişkilerini veya insan kaynakları pratiklerini etkilemektedir. Böylece örneğin daha önceleri basitçe mülkiyet haklarının bir uzantısı olarak görülen ve bundan dolayı da tamamen işverenin keyfi tutumuna bağlı olan işten çıkartma pratiği, artık belirli dayanaklarla veya “hakkı sebeplerle” yapılması gereken bir pratiğe dönüşmüş durumdadır.

Yukarı bahsedilen soyutlamaya örnek olarak Türkiye'yi verebiliriz. Türkiye, ILO'ya 1932 yılında üye olmuş ancak 2. Dünya Savaşı'ndan sonra aktif bir biçimde üyelik faaliyetlerinde bulunmuş, ILO'nun bazı temel sözleşmelerini de oldukça geç bir tarihte kabul etmiştir. Örneğin Türkiye 87 sayılı Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi'ni ancak 1993 yılında yürürlüğe sokmuştur (Dereli, 2019). Öte yandan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmek üzere yaptığı çok önemli düzenlemeler bulunmaktadır. Bunlardan birisi 2004 yılında yapılan değişikliklerle Anayasa'nın 90. Maddesine, usulüne uygun yürürlüğe girmiş uluslararası antlaşmaların kanun hükmünde olduğu, iç hukukla ihtilaf çıkması durumunda ise bu anlaşmaların hükümlerinin esas alınacağı düzenlemesi eklenmiştir. Dolayısıyla uzun bir kesit olarak bakıldığında, küresel veya bölgesel güç tekellerinin, ülkelerin çalışma düzenlerine ve dolayısıyla da İKY pratiklerine Eliasçı

anlamda “uygarlaşma” olarak yansıdığı tartışılabilir. Böylece sürecin ilk evrelerinde meta olarak görülen veya sınırlı haklara sahip ve kolaylıkla gözden çıkartılabilen bir işgücü olarak görülen çalışan, örgütün en kıymetli varlığı olarak yeniden konumlandırılabilir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Norbert Elias’ın uygarlık süreci kuramı ile insan kaynakları yönetimi tarihini okuma denemesi yapmaya çalıştım. Bu kuram, sosyal bilimlerin birçok alanında başvurulan bir açıklama çerçevesi iken İKY alanında neredeyse hiçbir kullanım örneği bulunmamaktadır. Örgüt çalışmalarında ise sınırlı bir kullanım örneği bulunmaktadır. Peki bir alanda belirli bir kurama gönderme yapılmamış olması kendiliğinden o kurama gönderme yapan bir çalışmayı değerli kılar mı? Elbette hayır! Peki neden İKY tarihini uygarlık süreci ile okumayı denemeliyiz ve bu kuramı İKY alanında tartışmaya açmalıyız?

Her şeyden önce İKY, diğer birçok sosyal bilim disiplini içinde nispeten genç bir akademik alan sayılır. Elbette onu, yukarıda da ifade edildiği üzere geniş anlamıyla ele aldığımızda İKY, endüstri ilişkileri veya yönetim bilimlerinin başka alanlarıyla kesişmekte ve böylece daha uzak bir geçmişe kadar uzanabilmektedir. Gerek bu diğer disiplinlerle paralellik kurduğumuzda gerekse sadece İKY etiketinin kullanılmaya başlandığı dönemden itibaren ele aldığımızda alanın tarihi oldukça sınırlı bir literatüre sahiptir. Bunun iyi bir kritiğini Kaufman (Burce E Kaufman, 2007, 2008, 2014) yapmaktadır, burada o tartışmalara girmeyeceğim. Bu çerçevede yukarıdaki soruları kısaca cevaplamak yerinde olacaktır.

Çalışma ilişkileri alanının tarihi “genelde” ya liberal, muhafazakâr ya da radikal, sol bir çerçeve ile ele alınmaktadır. Elbette bu iki perspektif de oldukça zihin açıcı ufuklar sunmuşlardır ancak bu iki perspektif içinde kalmak, aynı zamanda belli bir kısırlık da doğurmaktadır. Kuhncu anlamda, bir paradigmanın içinde kaldığımızda, probleme nasıl yaklaşacağımız da önceden belirlenmiş olur veya oyunun kurallarına veya bulmaca çözümlerinin kurallarına bağlı kalarak sorunu çözmeye çalışırız (Kuhn, 1996). Paradigma dışı çözüm denemeleri ise soruna bambaşka alternatifler sunar. Elias’ın yaklaşımının kabaca yukarıda zikredilen iki yönelime de dahil edilemeyeceğini ifade ettiğimizde, bunun aynı zamanda yeni bir bakış fırsatı olduğunu da görebiliriz. Ancak yine de sırf paradigmadan kopmak için paradigmadan kopulmaz. Soruna yaklaşmanın yeni yolunun, daha önceden görülmeyen veya bilinmeyen ve aynı zamanda sorunu aydınlatma potansiyeline sahip yanıtlar üretebilme kabiliyetinde olması gerekir. Kısacası Elias’ın yaklaşımını kullanma girişiminin bu kabiliyetleri barındırdığı söylenebilir.

Elias, kuramında ereksel bir tarihsel anlatıyı değil, başı ve sonu olmayan bir süreç şeklindeki tarihsel bir anlatıyı takip etmektedir. Elias, uygarlık süreci dediği inceleme veya kontrol altına alma süreçlerini failere ve onların niyetlerine odaklanarak açıklamaz; tersine tekil bireylerin niyetleri bulursa da süreçlerin

altındaki dinamiklerin bu tekil niyetlerle tek başına oluşamayacak figürasyonlar içindeki gerilimlere dayandığını göstermeye çalışır.

İşte bir süreç olarak İKY tarihine veya başka bir şeye tarihine bakmak, onun öznelinin niyetleriyle oluşan basit bir çıktı olmadığını daha karmaşık bir kombinasyonunun sonucu olduğunu gösterir. Nitekim günümüzde çalışanlara yönelik kaba, barbar veya vahşi olarak niteleyebileceğimiz birçok tutum ve davranışın, sanayi devrimi sonrası dönemin tipik ve sıradan eylem ve pratikleri olduğunu, ilgili dönemin tanıklıkları veya kayıtları göstermektedir. Günümüzde her ne kadar kabaca prekarizasyon kavramı etrafında sürdürülen tartışmalarda, çalışanların her geçen gün bazı güvenceler yitirdikleri doğrusya da çalışanlara yönelik tutum ve davranışlarda belirli bir incelmenin, sınırlandırmanın ve bastırmanın bulunduğunu; daha önce barbar olarak nitelendirilecek pratiklerin ya kısıtlandığı ya da daha perde arkasına çekildiğini söylemek mümkündür. Eğer durum buysa, Elias'ın kavramlarıyla bir çalışma ilişkileri tarihi okuması yapmanın, verimli tartışmalara gebe olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Extended Summary

There are some difficulties in considering the history of human resource management (HRM). One of these difficulties is related to how HRM will be defined. When HRM is defined very broadly, its history dates back to ancient times, while when it is defined in the context of specialized organizational activities and departmentalization, its history extends to relatively recent times, approximately a century ago. Another issue is related to the context of the subject (HRM). Differences will arise in how its history is written between considering it as a narrow technical organizational activity and considering it as a broader strategic activity. Additionally, the relationship with other labels used to describe relevant practices presents another challenge. For example, what kind of relationship exists between industrial relations or personnel management and HRM? Are they synonymous? In this study, the intention is not to present the history of HRM based solely on how it is defined; rather, it is to approach it from the idea that these different definitions are also important in a process.

The idea that the history of HRM can be approached with a “process” concept will be attempted by referring to Norbert Elias's concepts. As is known, Norbert Elias argues that societies should be examined through a long sequence of history, which he calls the “civilizing process”, and that societies and individual behaviours can only be understood in this way. Here, the concept of sequence should not invalidate the concept of process, as when referring to a sequence, it implies a section of an ongoing process without a beginning or endpoint. Elias roughly examines a section between the 16th and 19th centuries in his own study, but of course, this section is a segment of an endless process. Civilizing can roughly be understood as an increase in self-control over behaviours, the suppression of crude behaviours by the individual, refinement, and sophistication. In his examination

within the context of Western European history, Elias speaks of two key dynamics of this process. One is the formation of modern nation-states, in other words, the monopolization of power. The monopolization of power also implies a financial monopolization or the formation of a tax monopoly. Another dynamic is the increase in division of labour and consequently, the increase in mutual relationships or dependencies. This reciprocity, called “figuration” in Elias’s literature, means that the actors in the relationship exert more control over behaviours, in other words, it signifies civilization. In his work “The Civilizing Process”, Elias tries to show how many behaviours that were quite normal in early periods are met with “disgust” in the 19th century or today, and therefore, these behaviours are concealed from public view.

At this point, let’s touch on how Elias’s concepts can be used to reconsider the history of labour relations or HRM. As is known, labour relations, until relatively recent times, can be considered as a history of relationships that could be characterized with coercion or barbarism by today’s standards. Both compulsory forms of labour (slaves, soldiers, prisoners, etc.) and forms of labour or employment practices carried out using “free labour” abound with examples of the barbarisms or coercions mentioned above. In early periods, there were no laws, institutions, or policies protecting workers, and practices that we now call barbaric were considered normal or legal. With Elias’s call to look at long historical sequences, it is possible to say that a similar scrutiny or civilization is seen in the history of labour relations. Today’s labour relations, for example, are much more “civilized” compared to those of the 19th century.

It is necessary to mention that a reinterpretation using Elias’s concepts could lead to some misunderstandings. Elias never assigns value to civilization or the civilizing process; he treats it as a fact. Therefore, talking about the civilization of present-day labour relations does not mean ignoring the risks faced by workers in the 21st century, nor does it mean that power operates from a single centre and in a single direction. His concept of figuration prevents such an interpretation.

What this study aims to do is to show that using the concept sets offered by social theory provides new possibilities for understanding labour relations or human resource management. In this study, I point out the possibilities for researchers of reinterpreting the history of HRM using Norbert Elias’s concepts. The study consists of two main parts. In the first part, I outline Norbert Elias’s key concepts, and in the second part, I indicate the possibility of an HRM history reading with these concepts.

Beyan

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu makalenin hazırlanması sürecinde herhangi bir kişi veya kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalede herhangi bir kişi veya kurumla çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

KAYNAKÇA

- Armstrong, M. (2009). *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*. London: KoganPage.
- Arnason, J. P. (2022). Civilisation, Culture and Power: Reflections on Norbert Elias's Genealogy of the West. In A. Bogner & S. Mennell (Eds.), *Civilisations, Civilising Processes and Modernity – A Debate (Documents from the Conference at Bielefeld, 1984)*. Palgrave Macmillan.
- Bauman, Z. (2001). *The Individualized Society*. Polity.
- Bauman, Z. (2004). *Work, Consumerism And The New Poor*. Open University Press.
- Bauman, Z. (2013a). *Globalization: The Human Consequences*. Polity.
- Bauman, Z. (2013b). *Liquid Modernity*. Polity.
- Bilgin, A. (2023). Norbert Elias'ın İlişkisel Sosyolojik Yaklaşımı Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, 20(79).
- Budd, J. W. (2004). *Employment With a Human Face*. NY: ILR Press.
- Budd, J. W. (2018). *İnsani Bir Çalışma İlişkisi: Verimlilik, Hakkaniyet ve Söz Hakkını Dengelemek*. Çev. Fuat Man, İstanbul: Küre.
- Carr, E. H. (2017). *Karl Marx*. Çev. Uygur Kocabaşoğlu: İletişim.
- Croix, G. E. M. de Ste. (2014). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*. Çev. Çağdaş Sümer: Yordam.
- Dereli, T. (2019). The Impact of International Labour Organisation on the Development of Industrial Relations in Turkey (A Critical Approach from the Perspective of International Norms on Freedom of Association). *Journal of Social Policy Conferences*, 77, 21–58.
- Dickens, C. (2016). *Oliver Twist*. Çev. Nihal Yeğınobalı, İstanbul: Can.
- Douglass, F. (2009). *Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave*. OUP Oxford.
- Dulebohn, J. H., Ferris, G. R., & Stodd, J. T. (1995). The History of Evolution of Human Resource Management. In *Handbook of Human Resource Management* (pp. 18–41). Cambridge: Blackwell.
- Dunning, E., & Hughes, J. (2013). *Norbert Elias and Modern Sociology: Knowledge, Interdependence, Power, Process*. London: Bloomsbury Academic.
- Ekinci, O. (2022). *Norbert Elias ve Sosyolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Elias, N. (2000). *Zaman Üzerine*. Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı.
- Elias, N. (2009a). Figuration. In R. Kilminster & S. Mennell (Eds.), *The Collected Works of Norbert Elias Vol. 16, Essays III: On Sociology and the Humanity* (pp. 1–4). Dublin.
- Elias, N. (2009b). Football in the process of civilisation. In R. Kilminster & S. Mennell (Eds.), *The Collected Works of Norbert Elias Vol. 16, Essays III: On Sociology and the Humanity* (pp. 190–197). Dublin: University College Dublin Press.
- Elias, N. (2009c). Social process models on multiple levels. In R. Kilminster & S. Mennell (Eds.), *The Collected Works of Norbert Elias Vol. 16, Essays III: On Sociology and the Humanity* (pp. 40–42). Dublin: University College Dublin Press.

- Elias, N. (2016a). *Mozart: Bir Dahinin Sosyolojisi*. Çev. Yeşim Tükel, İstanbul: Alfa.
- Elias, N. (2016b). *Sosyoloji Nedir?* Çev. Oktay Değirmenci: Olvido.
- Elias, N. (2021). *Uygarlık Süreci, Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler, Cilt 2: Toplumun Değişimleri, Bir Uygarlaşma Teorisi için Taslak*. Çev. Erol Özbek, İstanbul: İletişim.
- Elias, N. (2023a). *Almanlar Üzerine İncelemeler: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyula İktidar Savaşları ve Habitus Gelişimleri*. Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold, İstanbul: Alfa.
- Elias, N. (2023b). *Ölmekte Olanların Yalnızlığı Üzerine*. Çev. Oğuzhan Ekinci, İstanbul: İletişim.
- Elias, N. (2023c). *Uygarlık Süreci, Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler, Cilt 1: Batılı Dünyeyi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler*. Çev. Ender Ateşman, İstanbul: İletişim.
- Engels, F. (2013). *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*. Çev. Oktay Emre, İstanbul: Ayrıntı.
- Ferris, G. R., Barnum, D. T., Rosen, S. D., Holleran, L. P., & Dulebohn, J. H. (1995). Toward Business-University Partnerships in Human Resource Management: Integration of Science and Practice. In G. R. Ferris, S. D. Rosen, & D. T. Barnum (Eds.), *Handbook of Human Resource Management* (pp. 1–13). Cambridge: Blackwell.
- Foucault, M. (2001). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge.
- Freud, S. (1927). The Future of an Illusion. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXI (1927-1931): The Future of an Illusion, Civilization and its Discontents, and Other Works*, 1-56.
- Freud, S. (2009). *Uygarlığın Huzursuzluğu*. Çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis.
- Gabriel, N. (2019). Figurational Sociology. In G. Ritzer & C. Rojek (Eds.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Wiley.
- Haberler.Com. (2020). Veyis Ateş’ten canlı yayında duyulan ses ile ilgili açıklama: Konuşumun koltuğundan geldi. Retrieved from <https://www.haberler.com/guncel/veyis-ates-ten-canli-yayinda-duyulan-ses-ile-13119487-haberi/>
- Hughes, J. (2008). Norbert Elias. In R. Stones (Ed.), *Key Sociological Thinkers* (pp. 168–183). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Hunt, T. (2018). *Fraklı Komünist Friedrich Engels’in Devrimci Hayatı*. Çev. Mehmet Ratip: İletişim.
- Jacoby, S. M. (2003). A Century of Human Resource Management. In Bruce E Kaufman (Ed.), *Industrial Relations to Human Resources and Beyond: The Evolving Process of Employee Relations Management* (pp. 147–171). Armonk: M. E. Sharpe.
- Kalleberg, A. L. (2009). Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition. *American Sociological Review*, 74(February), 1–22.
- Kaufman, Bruce E. (1995). *The Origins and Evolution of the Field of Industrial Relations in the United States*. Ithaca: Cornell University Press.

- Kaufman, Bruce E. (2014). The origins, evolution, and current status of human resource management in the United States. In Bruce E Kaufman (Ed.), *The Development of Human Resource Management Across Nations: Unity and Diversity* (pp. 461–491). Edward Elgar.
- Kaufman, Burce E. (2004). Toward an Integrative Theory of Human Resource Management. In *Theoretical Perspectives on Work and the Employment Relationship* (pp. 321–366). New York: Cornell University Press.
- Kaufman, Burce E. (2007). The Development of HRM in Historical and International Perspective. In J. P. Peter Boxall Patrick Wright (Ed.), *The Oxford Handbook of Human Resource Management* (pp. 19–47). New York: Oxford University Press.
- Kaufman, Burce E. (2008). *Managing the Human Factor: The early years of human resource management in American industry*. New York: Cornell University.
- Kaufman, Burce E. (2014). The historical development of American HRM broadly viewed. *Human Resource Management Review*, 24(3), 196–218.
- Kilminster, R. (2007). *Norbert Elias: Post-philosophical sociology*. London: Routledge.
- Kınlı, İ. (2018). Elitlerin Gösterişçi Tüketimi ve Elias'ın Saray Toplumu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(3).
- Kuhn, T. S. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press.
- Layder, D. (2005). *Understanding Social Theory*. Sage.
- Marx, K. (2011). *Kapital, Cilt I*. Çev. Mehmet Selik, İstanbul: Yordam.
- Marx, K., & Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto*. Çev. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim.
- Montesquieu. (2023). *İran Mektupları*. Çev. Berna Günen: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Newton, T., & Smith, D. (2002). Norbert Elias and Civilized Organization. In A. van Iterson, W. Mastenbroek, T. Newton, & D. Smith (Eds.), *The Civilized Organization: Norbert Elias and the Future of Organization Studies* (pp. vii–xv). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Norbert Elias Foundation. (2024). The Collected Works of Norbert Elias. Retrieved June 14, 2024, from <https://norbert-elias.com/publications/collected-works/>
- Northup, S. (2021). *Twelve Years a Slave: The Black History Classic*. Capstone.
- OdaTv. (2021). Habertürk'te ikinci “gaz çıkarma” vakası. Retrieved from <https://www.odatv4.com/medya/haberturkte-ikinci-gaz-cikarma-vakasi-208719>
- Orwell, G. (2015). *Paris ve Londra'da Beş Parasız*. Çev. Berrak Göçer, İstanbul: Can.
- Orwell, G. (2016). *Wigan İşkelesi Yolu*. Çev. Levent Konca, İstanbul: Can.
- Özgören Kınlı, İ. (2020). Norbert Elias ve Figürasyonel Sosyoloji'ye Giriş. *Turkish Studies*, 15(3), 1377–1394.
- Polanyi, K. (2007). *Büyük Dönüşüm*. Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim.

- Press, E. (2022). *Pis İşler: ABD’de Hayati İşler ve Eşitsizliğin Gizli Bedeli*. Çev. Deniz Keskin, İstanbul: Metis.
- Quintaneiro, T. (2004). The concept of figuration or configuration in Norbert Elias’ sociological theory. *Teoria & Sociedad*, 12(1), 54–69.
- Rediker, M. (2012). *Köle Gemisi: İnsanlık Tarihinde Bir Yolculuk*. İstanbul: Alfa.
- Reza, S. (2021). *The Construction Precariat: Dependence, Domination and Labour in Dhaka*. Oxon: Routledge.
- Ritzer, G. (2013). *Sosyoloji Kuramları*. Çev. Himmet Hülür: De Ki.
- Sadıkoglu, Z. Z. (2023). Uygarlık Süreci: Pozitivizme Alternatif Bir Yaklaşım. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 15(1), 21–35.
- Salumets, T. (2001). Introduction. In T. Salumets (Ed.), *Norbert Elias and Human Interdependencies*. London: McGill-Queen’s University Press.
- Sina, İ., & Tufeyl, İ. (2019). *Hay Bin Yakazan*. Çev. M. Şerafeddin Yaltkaya, Babanzade Reşit, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sinclair, U. (2016). *Şikago Mezhabaları*. Çev. Kıvanç Güney, İstanbul: Sel.
- Sinclair, U. (2021). *Sanayi Kralı*. Çev. Zaven Biberyan, İstanbul: Yordam.
- Standing, G. (2017). *Prekarya Bildirgesi: Hakların Kısalmısından Yurttaşlığa*. Çev. Sercan Çınar - Senem Demiralp, İstanbul: İletişim.
- Standing, G. (2021). *The Precariat: The New Dangerous Class*. I.B. Tauris.
- Stokvis, R. (2022). Figurational sociology, monopolization and corporate governance. In A. van Iterson, W. Mastenbroek, T. Newton, & D. Smith (Eds.), *The Civilized Organization: Norbert Elias and the Future of Organization Studies* (pp. 85–98). John Benjamins Publishing Company.
- Stowe, H. B. (2022). *Tom Amca’nın Külübesi veya Ezilenlerin Hayatı*. Çev. İsmail Ferhat Çeken, İstanbul: İletişim.
- Tahir, K. (2007). *Devlet Ana*. İstanbul: İthaki.
- Telek, A. (2020). *Artık Hepimiz Prekaryayız*. İstanbul: NotaBene.
- Thompson, E. P. (1966). *The Making of the English Working Class*. Vintage.
- Thompson, E. P. (1993). *Customs in Common: Studies in Traditional Popular Culture*. The New Press.
- Tressell, R. (2006). *Baldırı Çıplak Hayırseverler*. Çev. Ayşegül Gürsoy, İstanbul: Literatür.
- Vergara, G. (2022). Norbert Elias. In M. Cerulo & A. Scribano (Eds.), *The Emotions in the Classics of Sociology: A Study in Social Theory* (pp. 152–167). London: Routledge.
- Williams, E. (2014). *Kapitalizm ve Kölelik*. Çev. Anıl Tarar: Dipnot.
- Zilfi, M. C. (2012). *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire*. Cambridge University Press.
- Zola, E. (2016a). *Germinal*. Çev. Bülent Onarak, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zola, E. (2016b). *Meyhane*. Çev. Cemal Süreyya, İstanbul: İletişim.